

Ivan Pankevych
Lwowski Narodowy Uniwersytet im. I. Franko
ipankevych@gmail.com
Vitaliy Semkiv
Lwowski Narodowy Uniwersytet im. I. Franko
semkiv63@gmail.com

Україна: від конфлікту демократії та ринку до конфлікту громадянського суспільства та олігархів

Ukraina - od konfliktu demokracji i rynku do konfliktu społeczeństwa obywatelskiego i oligarchów

Ukraine: From conflict of democracy and market to conflict of civil society and oligarchs

Streszczenie:

Artykuł dotyczy dylematów w procesie kształtowania się nowoczesnego państwa ukraińskiego i gospodarki rynkowej. Walce o demokrację w Europie Zachodniej towarzyszył rozwój myśli liberalnej, skutkiem czego stało się przyjęcie takich podstawowych wartości jak wolność i równość szans. Chodziło także o zagwarantowanie własności prywatnej jako nieodłączalnej zasady wolności jednostki, wprowadzenie systemu podziału władzy, rozwój idei państwa rządów prawa, równość wszystkich obywateli wobec prawa, tolerancję w stosunku do mniejszości.

Na Ukrainie dominacja elity gospodarczej wywołuje napięcia między nią a niedostatecznie ukształtowaną i zorganizowaną klasą średnią. Istnieje więc małe prawdopodobieństwo, że w krótkotrwałej perspektywie doprowadzi to do przebudowy systemu politycznego. Jednocześnie poza sferą formalną, w tym coraz bardziej rytualną areną wyborów powszechnych, rozwijają się nowe rodzaje stowarzyszeń obywatelskich. Czwarta siła – społeczeństwo obywatelskie, może okazać się silniejsze niż się wydaje. Jednak nadal otwartym pozostaje pytanie, czy ukraińskie społeczeństwo sprosta najważniejszemu wyzwaniu – pokojowej wymianie elit politycznych i gospodarczych.

Słowa kluczowe: Ukraina, demokracja, społeczeństwo obywatelskie, rynek, elita gospodarcza, oligarchowie.

Summary:

The article is devoted to the problem of the formation of the newest Ukrainian state and market economy, which are directly related to the democratic tradition of the Ukrainian people. The struggle for democracy in Western Europe was facilitated by the development of private property and liberal thought, which resulted in the adoption of such core values as freedom and equality of opportunity. It is also about guaranteeing private property as an inalienable basis for the freedom of the individual, introducing a system of separation of powers, developing the idea of a rule of law, equality of all citizens before the law, tolerance towards minorities. It is also about guaranteeing private property as an inalienable basis for the freedom of the individual, establishment of the system of separation of powers, developing the idea of law-based state, equality of all citizens before the law, tolerance towards minorities.

The situation of domination in Ukraine of the economic elite causes tensions between this elite and not enough formed and organized middle class. It is unlikely that in the short-term, this will lead to a restructuring of the political-party system. But outside the formal and increasingly ritual arena of the election, new types of social associations are formed. The fourth power in the form of civil society may not be as weak as it seems at first sight. However, whether it is in the power of the most important task of Ukrainian society - the gradual and peaceful change of political and economic elites, remains an open question.

Keywords: Ukraine, democracy, civil society, market, economic elite, oligarchs.

1. Вступ

Політики і вчені, які беруть участь у дискусіях з питань публічної політики, особливо часто концентруються на протистоянні між державою та ринком. В Україні ця дискусія залишається актуальною з дев'яностих років ХХ століття, які започаткували одночасно два взаємопов'язані та взаємосуперечливі процеси – процес державотворення та процес становлення ринкової економіки. З історико – правового погляду ці два процеси були перервані сімдесятьма роками радянської влади, за сучасними юридичними критеріями – окупаційного режиму, який однак попри системні спроби не знищив такі традиції українців як народоправство (демократія), державну, правову та господарську традиції. Відтак історико-правові процеси становлення держави та ринкової економіки були безпосередньо пов'язані з демократичною традицією українського народу.

2. Поняття та моделі демократії

Поняття демократії є одним з найскладніших у науці. У юридичній науці демократія є передовсім формою держави, яка дозволяє громадянам та їх об'єднанням впливати на зміст рішень, що стосуються суспільних інтересів. Вона означає наявність і постійне використання соціальних установок, що формують характер особистості і визначають її устремління та цілі в усіх життєвих ситуаціях¹. З характеристикою демократії як форми держави тісно пов'язана концепція, за якою демократія - це вид політичного режиму, тобто способу реалізації державної влади. Для демократії як політичного режиму характерними рисами є: наявність центральних та місцевих органів представницької влади, виборність, легальне існування різноманітних політичних партій та громадських організацій. Ще в ХІХ ст. шістнадцятий президент США Авраам Лінкольн стверджував, що демократія - це влада народу, обрана народом і для народу², її можна сприймати як ідеалістичний підхід до зазначеного поняття. Проте вже на початку наступного - ХХ ст. відомий австрійський правник Ганс Кельзен зазначав, що люди, підкоряючись політичній моді, використовують поняття демократії доречно й недоречно, зловживають ним більше, ніж будь-яким іншим по-

¹ J. Dewey, 1981/1990. *The Later Works 1925-1953*, vol. 17, Carbondale, p. 225.

² A. Lincoln, *Collected works of Abraham Lincoln: in 8 vols*, ed. by R. P. Basler, New Brunswick 1953, p. 14.

літичним поняттям, унаслідок чого воно іноді набуває протилежного значення. Це, на його думку, відбувається доти, доки інтелектуальна порожнеча, яка зазвичай супроводжує вульгарну політичну мову, не вихолощує це поняття до стану умовної фрази, що не претендує більше на жодний чіткий зміст³. Відтак такий погляд не втрачає своєї актуальності й нині. Адже часто, коли йдеться про демократію, ми маємо справу з звичайною підміною понять, якою виборця свідомо вводять у оману, плутаючи демократію з охлократією, тобто владу народу із владою натовпу, або ж стверджують про демократію у ситуації, де її взагалі немає. На думку А. Стьопіна, «сучасні політичні реалії свідчать, що традиційна модель демократії вже не задовольняє людство. Диктатура більшості - то вчорашній день, плюралізм тільки частково вирішує проблеми суспільства. Все частіше йдеться про необхідність консенсусної демократії як особливого типу політичної культури, яка змушує політичних діячів домовлятися, шукати ефективних компромісів, шляхів конструктивної співпраці з усіма політичними силами, створення «вирішальної меншості» і забезпечення її активної участі в управлінні суспільством»⁴. Тому, аналізуючи наявні в українській та зарубіжній науковій літературі дефініції поняття «демократія», це варто брати до уваги. Юрій М. вважає, що демократія - це такий політичний устрій суспільства, який забезпечує участь народу в управлінні державою. Кожний громадянин демократичної країни на відміну від громадян недемократичних країн, має змогу брати участь в управлінні державою, впливати на напрям її політики⁵. Даль Р. вважає, що демократія є не стільки терміном з обмеженим і конкретним значенням, скільки невизначеним символом схвалення якоїсь популярної ідеї⁶.

На початку дев'яностих років ХХ століття популярною ідеєю, яка згодом спровокувала протистояння держави та ринку, була ідея про соціалістичну демократію. Основою теорії соціалістичної демократії є ідея гомогенності робітничого класу, а після перемоги соціалізму - гомогенності усього народу. Ради ж, будучи виразниками загальної волі народу, мали бути основним інститутом соціалістичної демократії. Однак ознакою «тоталітарного соціалізму» стало не розширення та збагачення змісту демократії, а навпаки, їхнє заперечення, репресії та запровадження значної

³ Н. Kelsen, *La democratie. Sa nature, sa valeur*, Paris 1988, p. 15.

⁴ А. Стьопін, Українське суспільство і проблеми консенсусної демократії, „Політичний менеджмент”, 2008 № 5 (32), с. 40.

⁵ М. Юрій, *Політологія: навчальний посібник*, Київ 2006, с. 87.

⁶ R. Dahl, *Democracy and Its Critics*, New Haven 1989, p. 2.

кількості обмежень прав людини. Розпочата ж за часів Микити Хрущова так звана «відлига» не була тривалою, а її місце зайняв час правління Леоніда Брежнєва, який можна кваліфікувати як «м'який тоталітаризм»: припинилися репресії щодо цілих народів, але надалі продовжувалася боротьба з будь-якими проявами відмінного від «керівної ролі партії» погляду на можливості розвитку радянської держави. Вже наприкінці існування Радянського Союзу, коли СРСР перебував у своєрідному періоді «напіврозпаду», було запроваджено певні демократичні зміни. Одним із фундаментальних наслідків перебудови стала гласність, тобто свобода слова та вільного виборчого права. Курс на демократизацію радянського суспільства виявився дуже важким. На фоні стихійної, некерованої руйнації соціалістичної демократії, поглибленої розпадом Радянського Союзу як «неоімперії» міф про соціалістичну демократію заступили ідеї соціальної держави у державному будівництві та неолібералізму у формуванні ринкової економіки. Привнесені ззовні (екзогенні) вони започаткували нестримний конфлікт між двома протилежними принципами розподілу в умовах демократичного капіталізму: з одного боку, соціальні права та їх ще «радянське» (міфологічне) розуміння, з іншого – максимальна продуктивність, продиктована відносинами між попитом і пропозицією. Початкова та об'єктивна інституційна незрілість української демократичної держави сприяла такому розширенню соціальних прав громадян, який не був вмотивований економічно. Закріплення цих прав у Конституції України та численних соціальних законах серед іншого спричинило два актуальні на сьогодні явища – державний патерналізм та політичний популізм. Яскравим прикладом руйнівної суміші цих двох явищ є законодавча діяльність народних депутатів України в останній рік їх каденції, коли приймаються закони про розширення різноманітних соціальних пільг та преференцій, реалізовувати які необхідно буде наступним урядам та іншим органам влади. Пік такої законотворчості на початку 2000-х років призвів до демотивуючого співвідношення між виплаченими соціальними виплатами та заробітною платою, коли розмір соціальних допомог в Україні практично досягнув розміру заробітної плати (33% валового внутрішнього доходу – соціальні допомоги; 34% - заробітна плата).

3. Особливості переходу від тоталітаризму радянського зразка до демократії

Відтак ідея соціальної держави насправді була використана для формування політико-економічного режиму, в якому політичний розподіл ресурсів вигідний для тих, хто володіє малою економічною, але потенційно великою політичною владою. Доступ до влади, участь у владі стали найефективнішим способом первинного накопичення капіталу. За таких умов зрощення бізнесу та політики в Україні відбулося у рекордно стислі строки. Таке системне зрощення стало однією з визначальних ознак соціального явища, яке попри численні назви на кшталт «олігархічна економіка», «олігархія», «олігархічне правління», «олігархічна система», набуло в Україні специфічних рис, які ілюструють особливості історичного переходу від тоталітаризму радянського зразка до демократії. Найсуттєвішою особливістю перехідного етапу, яка вирізняє Україну від постсоціалістичних європейських держав, є збереження політичної та економічної влади радянською політичною елітою, яка унеможливила рівний доступ до економічних ресурсів іншим економічно активним громадянам України. Рівний доступ був закритий різними способами, серед яких чимало таких, які ґрунтувалися, або експлуатували ідею соціальної справедливості. Такими, що надовго загальмували економічне зростання України, стали приватизація державного майна та земельна реформа. На перший погляд, вони мали за мету перетворити громадян України у власників, а відтак започаткувати становлення явища, яке сучасні дослідники називають демократією власників (наприклад, демократія домовласників⁷). Проте відсутність ринку капіталів, неспроможність пошуку ефективного власника та незавершеність реформи (насамперед земельної) не дозволила досягти ні економічного, ні соціального результату і приватизації і земельної реформи. Тогочасна політична еліта скористалася приватизацією, особливо великою, для перетворення в еліту економічну. Економічною основою такого перетворення став, насамперед, доступ до капіталу за відсутності ринку капіталів. Розвиток монопартійної системи в Українській РСР спричинився до різних історичних наслідків, серед яких і фактична концентрація суспільного багатства комуністичною партією. Частина цього багатства, зокрема і фінансів, була задокументована в процесі реалізації Постанови Верховної Ради Української РСР «Про питання

⁷ Н. Фергюсон, *Еволюція грошей. Фінансова історія світу*, Київ 2017, с. 234.

щодо націоналізації майна КПРС та ВЛКСМ на території України»⁸. За свідченням народного депутата України Зорислави Ромовської «про розмах комерційної діяльності Комуністичної партії України свідчило те, що лише з 13 січня по 26 серпня 1991 року для створення спільних і малих підприємств, акціонерних товариств та інших видів господарської діяльності Центральний комітет Комуністичної партії України перерахував партійним комітетам дев'ятнадцять мільйонів дев'ятсот тридцять п'ять тисяч карбованців. Найбільше одержали Київський міський комітет – п'ять мільйонів карбованців, Кримський республіканський комітет – три мільйони карбованців, Черкаський та Івано-Франківський обласні комітети партії – по півтора мільйона карбованців, Дніпропетровський міськом – один мільйон двісті тисяч карбованців. За даними Національного банку України, понад сорок п'ять мільйонів карбованців було вже вкладено як установчі внески в діяльність комерційних банків, малих підприємств, кооперативів та асоціацій, а також як депозити на інші рахунки. Так, в обігу комерційного банку «Укрінбанк» кошти управління справами Цетрального комітету Комуністичної партії України становили сімнадцять з половиною мільйонів карбованців. На той час це дуже велика сума»⁹.

За умови відсутності ринку капіталу, отже доступності капіталу, пересічні громадяни України не володіли багатством, яке могло стати основою їхньої інвестиційної діяльності. Відтак їх залучення до процесів приватизації стало імітацією ринкових реформ. Ця імітація була складовою більш широкої імітації, яку можна назвати інституційною. Інакше кажучи, політична еліта створювала інституції та механізми, які імітували ринкові перетворення для всіх. Яскравий приклад такої імітації подає Ручір Шарма – один з найбільших інвесторів світу, керівник напряму нових економік у «Морган Стенлі»: «у списку Української фондової біржі зареєстровано понад п'ятсот компаній, але ця велика кількість – неприродний результат застосування стратегії, запозиченої Україною в Росії, яка більше нікому не видається зразком вільноринкової раціональності. У намаганнях створити динамічний фондовий ринок з нуля, Україна 2008 року просто запровадила вимогу, за якою будь-яка компанія, що має понад сто акціонерів, а також усі банки повинні торгувати своїми

⁸ Про питання щодо націоналізації майна КПРС та ВЛКСМ на території України: Постанова Верховної Ради Української РСР, „Відомості Верховної Ради УРСР”, 1990 N 44, с. 593.

⁹ З. Ромовська, Роздуми небайдужої жінки, Львів 2011, с. 42-43.

акціями публічно»¹⁰. Ця цитата акцентує увагу ще на одній конкретній особливості перехідного періоду в Україні – запозичення російської економічної стратегії ринкових реформ. Про результат цієї стратегії в Росії, а саме становлення олігархату, Ручер Шарма пише: «відсутня середина (середній клас – авт.) це почасти наслідок того, як після падіння комунізму в Росії створюються багатства, тому у списку російських мільярдерів майже немає, а то й немає зовсім динамічних підприємців, зате багато вихідців з однієї групи олігархів, які заволоділи ключовими підприємствами за божевільно низькими цінами під час ельцинського розпродажу»¹¹.

4. Конфлікт суспільства та олігархічної політичної еліти

Первинне накопичення багатства олігархів в Україні в основному відбулося у галузях з найнижчим рівнем конкуренції – нафтогазовому комплексі, металургійній та хімічній промисловості. Формування олігархічної економіки спричинило численні соціальні катаклізми і серед них конфлікт демократії та тогочасного ринку. Один із класиків політичної соціології Ларрі Даймонд узагальнено описує цей конфлікт так: «Окрім певно очевидного зв'язку між демократичними цінностями і національним багатством у сучасному столітті існує всезростаючий зв'язок між соціально-економічним розвитком і вірою в легітимність і ефективність режиму. З кожним десятиліттям досягнення багатших націй, продемонстровані всьому світу, отримують все більше поширення і стають все більше неперевершеними, а народні очікування, пов'язані з діями уряду, все більше посилюються. Тільки найбільш автаркічні нації зуміли побудувати, хоча б у принципі, демократію на основі стійкої бідності, і в швидко змінюваному світі такі нації майже зникли. Тому сьогодні важко собі уявити, як може вижити яка-небудь демократія без хоча б деякого відчутного прогресу в напрямку модернізації»¹².

Олігархічна, неконкурентна економіка, з закритим доступом до економічних ресурсів такого прогресу за двадцять п'ять років незалежності України не забезпечила. Натомість увиразнила конфлікт суспільства та олігархічної політичної еліти. За даними соціологів, лише війна на Дон-

¹⁰ Р. Шарма, *Передові країни. В очікуванні «нового економічного дива»*, Київ 2018, с. 189.

¹¹ Р. Шарма, *Передові країни. В очікуванні «нового економічного дива»*, Київ 2018, с. 72.

¹² L. Diamond, *The Social Foundations of Democracy: The Case of Nigeria* (Ph.D. dissertation), Stanford University 1980, p. 106.

басі турбує українців більше, ніж рівень життя та економічна ситуація, причому головною перешкодою для розвитку країни, за даними Київського міжнародного інституту соціології, переважна частина вважає олігархів¹³. Формування олігархічної економіки та олігархічної еліти безпосередньо вплинуло на перехід від недемократичної системи до демократії в Україні, оскільки олігархічна еліта не пододала внутрішніх суперечностей. Відтак демократичні революції в Україні (Помаранчева революція та Революція Гідності) серед ендогенних причин мають і причину ерозії єдності та згуртованості олігархічної владної еліти. Відомий польський соціолог Едмунд Внук-Ліпінські описує цю причину як типову для процесів демократичної революції, коли поява суперечностей і розколів у старій еліті відкриває поле для мислення в категоріях альтернативи тому, що було до цих пір¹⁴. Проте демократичні революції не усунули від влади олігархічну еліту, яка диференціювалася на основі відношення до реформ і намагається відвернути увагу суспільства, апелюючи до зовнішніх політичних та економічних впливів.

З цієї пори реальні сутички між поширеними ідеями соціальної справедливості і економічними вимогами ринкової справедливості змінили місцезнаходження, вийшли за межі політичних інститутів (наприклад, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України тощо) України та перемістилися у міжнародні фінансові організації, де відбувається непроста боротьба між фінансовими інститутами та виборцями.

Сьогодні вимоги Міжнародного валютного фонду чи Європейського Союзу подаються в Україні як тиск на соціальні права громадян (як от щодо пенсійного віку), як черговий конфлікт між державою та ринком. Проте цей конфлікт, який, здавалось би, визначає суть політичної боротьби в багатьох державах, насправді відводить увагу українців від існування могутньої сили, здатної істотно впливати на ринок і державу. Таким чином, в Україні насправді сформувалися три сили замість двох. Причому ця третя сила, представлена в європейських країнах здебільшого транснаціональними корпораціями, в Україні персоніфікується так званими олігархами. Політика початку ХХІ століття перестала бути протистоянням вказаних трьох сил і перетворилася у їхнє взаємовигідне співіснування. Все це кидає виклик демократії, оскільки політичні процеси прийняття рішень виходять з під суспільного контролю і перехо-

¹³ М. Віхров, Утопія чи невідворотне майбутнє, „Український тиждень”, 2018 № 7 (535), с. 15.

¹⁴ E. Wnuk-Lipiński, *Socjologia życia publicznego*, Warszawa 2008, s. 74.

дить в площину взаємодії політичних і економічних еліт. У результаті демократія та ринок самі можуть ставати заручниками подібної ситуації.

5. Демократична держава та громадянське суспільство.

Проблема демократії в Україні з'явилася у дуже відмінних від західноєвропейських умовах. Боротьбі за демократію у Західній Європі сприяв розвиток приватної власності та ліберальної думки, наслідком якого стало прийняття таких основних цінностей, як свобода та рівність можливостей. Йдеться також про гарантування приватної власності як невід'ємної засади свободи особи, запровадження системи поділу влади, розвиток ідеї правової держави, рівність усіх громадян перед правом, толерантність по відношенню до меншин. Як зазначає П. Сарнецький, правова держава - це також держава, яка є світоглядно нейтральною, але не нейтральною морально, яка не нав'язує нікому філософських чи релігійних цінностей¹⁵. В Україні ці ліберальні ідеї, особливо у час існування Російської імперії, а пізніше Радянського Союзу, не знайшли широкого визнання та підтримки серед заляканих та упосліджених громадян. Відрізняється конституційний процес в Україні й від процесів в інших європейських постсоціалістичних державах, бо, як наголошує О. Губрієнко, «при значній подібності монопартійних тоталітарних систем правління головна відмінність на стартовому етапі демократичних перетворень полягала в тому, що країни «народної демократії», на відміну від радянських республік, були все-таки незалежними»¹⁶.

Важливу роль у кожній демократичній державі виконує громадянське суспільство. Створення відкритого, плюралістичного громадянського суспільства, захищеного і підтримуваного соціально відповідальною державною владою, є суттєвою передумовою демократії¹⁷. Сьогодні можна стверджувати, що в Україні є видимим поступовий процес його

¹⁵ P. Sarnecki, *Zarys ustroju państwowego Polski*, Kraków 2003, s. 20.

¹⁶ О. Губрієнко, Особливості конституційного розвитку держав Центрально-Східної Європи та Латинської Америки, „Вісник Запорізьк. нац. ун-тету. Юридичні науки”, 2009 № 1,, с. 47.

¹⁷ I. Pankevych, *The Governmental System of Ukraine*, w: *Governmental Systems of Central and Eastern European States*, ed. N. Chronowski, T. Drinoczi, T. Takacs, Warsaw 2011, p. 750.

формування. Існує політичний¹⁸ та релігійний¹⁹ плюралізм, діють неурядові організації, кількість яких постійно збільшується. Проте не всі громадські організації належать до числа таких, які активно захищають інтереси суспільства. Як стверджує британський науковець Алан Фовлер, який досліджував діяльність біля семиста неурядових організацій у цілому світі, не більше ніж 15-20% з їхнього числа можна вважати такими, що контролюють діяльність влади та захищають інтереси суспільства. Решта 80-85% створюють для інших цілей: МАНГО (Mafia NGO) створюються криміналітетом для «прання» брудних грошей, впливу на владу, покращення іміджу «кримінальних авторитетів». Такі неурядові організації процвітають у Східній Європі та колишньому СРСР; Кванго (Quasi NGO) - створюються владою для імітації опозиційної діяльності та її демонстрації міжнародному співтовариству²⁰.

Отже, наявність в Україні значної кількості неурядових організацій аж ніяк не означає, що у державі існує громадянське суспільство. Україна є значно розшарованою за майновою ознакою, адже більшість її громадян перебуває у скрутному матеріальному становищі. У той же час невелика кількість осіб акумулює у своїх руках більшість матеріальних засобів держави. Другою, не менш важливою проблемою українського суспільства, є корупція, для ефективної боротьби з якою не вистачає лише економічного розвитку. Потрібною є політична воля влади, дотримання права передовсім державними чиновниками. Надію на поліпшення ситуації надало ухвалення Верховною Радою України 14 жовтня 2014 р. Закону України «Про національне антикорупційне бюро України»²¹, який набрав чинності 25 січня 2015 р. Зазначений закон визначає правові засади організації та діяльності Національного антикорупційного бюро України, завданням якого є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, що вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або становлять особливу суспільну небезпеку²². Іншою важливою рисою громадянського суспільства є незалежні засоби

¹⁸ За даними Державної реєстраційної служби України станом на жовтень 2017 р. в Україні було зареєстровано триста п'ятдесят чотири політичні партії загальнодержавного рівня. Це, для прикладу, у декілька разів більше, ніж у Польщі.

¹⁹ Зареєстровані та здійснюють діяльність три основні гілки православної церкви, греко-католицька, римо-католицька церкви, адвентисти, свідки Єгови та ін.

²⁰ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.washprofile.com>.

²¹ Про національне антикорупційне бюро України: Закон України № 1698-VII від 14.10.2014 р., „Відомості Верховної Ради України”, 2014, № 47, с. 2051.

²² Там само.

масової інформації, які повинні інформувати суспільство про всі негативні суспільні явища. Адже саме незалежні ЗМІ, як й інститут вільних виборів, відіграють провідну роль у здійсненні контролю за діяльністю влади зі сторони громадянського суспільства. Варто погодитися з поглядом В. Карпенка, який вважає, що для того, щоб засоби масової інформації сприяли демократизації суспільства, необхідними є: незалежність засобів масової інформації від політичної влади; усунення тиску тих посадовців та інших осіб, що мають особисті інтереси; доступ до отримання чесної та неупередженої інформації від політичних та громадських владних структур для забезпечення відкритої інформаційної політики; захист прав журналістів, зокрема права на втаємничення джерела інформації²³. Роль засобів масової інформації у формуванні громадської думки особливо зросла в умовах російської агресії в Україні, коли відбувається так звана гібридна війна. Складовою частиною такої війни стала не тільки підтримка Росією сепаратистів за допомогою зброї та живої сили, а й ідеологічний вплив російських ЗМІ на жителів України, за допомогою якого відбувається своєрідне «промивання мізків», наслідком чого стало формування величезної «пятої» колони. Існування та розвиток громадянського суспільства неможливі без вільної, незалежної, плюралістичної та відповідальної журналістики. Ця роль потребує від журналістики діяти так: інформувати громадськість про діяльність владних структур, надаючи людям можливості формувати власну думку; дозволяти як окремим людям, так і групам людей висловлювати свої думки для того, щоб про ці думки знали громадські та владні структури, суспільство загалом; постійно і критично аналізувати діяльність різних владних структур²⁴. Маємо надію, що до формування громадянського суспільства в Україні долучиться й суспільне телебачення. За словами генерального директора Національної телекомпанії України Зураба Аласанії, основою ефіру має стати полілог усієї країни: присутність цікавих регіональних включень, їх вихід у прямий ефір стане особливістю майбутньої структури. Також у майбутній сітці суспільного телебачення передбачений великий випуск вечірніх новин²⁵.

Отже, треба констатувати, що Україна має великі можливості для розвитку громадянського суспільства. Події наприкінці 2013 р., а саме

²³ В. Карпенко, Журналістика : вступ до фаху : навч. Посіб, Київ 2011, с. 14.

²⁴ І. Коваленко, Незалежна журналістика як засіб контролю громадянського суспільства за здійсненням політичної влади (функціональний аспект), „Вісник Харків. держ. академії культури; за заг. редакцією В. М. Шейка», Вип. 41, Харків 2013, с. 245.

²⁵ Зураб Аласанія: Суспільне телебачення стартує у березні // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/12/27/7053507/>

своєрідний «вибух» суспільної активності українських громадян, що переріс у Євромайдан, дають підстави стверджувати, що інститути громадянського суспільства розвиватимуться в Україні не тільки за кількісними, а й за якісними показниками. Реальна демократія є неможливою без громадянського суспільства, а громадянське суспільство існує тільки в демократичних умовах. Саме воно є гарантом отримання державою інформації про потреби її громадян, оберігає їхні права та інтереси від свавілля влади та консолідує демократичні інститути. Під час зміцнення демократичного режиму громадяни мають гарантії того, що боротьба за державні посади та вплив на обраних представників у колегіальних органах влади буде прозорою та передбачуваною²⁶.

6. Висновки

Ситуація домінування в Україні економічної еліти викликає напруженість між цією елітою та недостатньо сформованим і організованим середнім класом. Малоімовірно, що в короткостроковій перспективі це призведе до перебудови політико-партійної системи. Але за межами формальної і все більше ритуальної арени виборів формуються нові види соціальних об'єднань. Четверта сила у вигляді громадського суспільства може бути не такою слабкою, як здається та перший погляд. Проте, чи йому під силу найважливіше завдання українського суспільства – поступова та мирна зміна політичних і економічних еліт, залишається відкритим запитанням.

²⁶ C. Philippe Schmitter, *Some Propositions about Civil Society and the Consolidation of Democracy* / Schmitter Philippe C. // Institut für Hohere Studien Reihe Politikwissenschaft, No10, September 1993, p. 14.

Bibliografia:

- Віхров М., *Утопія чи невідворотне майбутнє*, „Український тиждень”, 2018 № 7.
- Wnuk-Lipiński E., *Socjologia życia publicznego*, Warszawa 2008.
- Губрієнко О., *Особливості конституційного розвитку держав Центрально-Східної Європи та Латинської Америки*, „Вісник Запорізьк. нац. ун-тету. Юридичні науки”, 2009 № 1.
- Dahl R., *Democracy and Its Critics*, New Haven 1989.
- Diamond L., *The Social Foundations of Democracy: The Case of Nigeria* (Ph.D. dissertation), Stanford University 1980.
- Карпенко В., *Журналістика: вступ до фаху: навч. Посіб*, Київ 2011.
- Kelsen H., *La democratie. Sa nature, sa valeur*, Paris 1988.
- Коваленко І., *Незалежна журналістика як засіб контролю громадянського суспільства за здійсненням політичної влади (функціональний аспект)*, „Вісник Харків. держ. академії культури; за заг. редакцією В. М. Шейка”, . Вип. 41, Харків 2013.
- Lincoln A., *Collected works of Abraham Lincoln: in 8 vols*, ed. by R. P. Basler, New Brunswick 1953.
- Pankevych I., *The Governmental System of Ukraine, w: Governmental Systems of Central and Eastern European States*, ed. N. Chronowski, T. Drinoczi, T. Takacs, Warsaw 2011.
- Ромовська З., *Роздуми небайдужої жінки*, Львів 2011.
- Sarnecki P., *Zarys ustroju państwowego Polski*, Kraków 2003.
- Стьопін А., *Українське суспільство і проблеми консенсусної демократії*, „Політичний менеджмент”, 2008, № 5 (32).
- Schmitter P. C., *Some Propositions about Civil Society and the Consolidation of Democracy*, „Institut für Höhere Studien. Reihe Politikwissenschaft”, 1993 No 10.
- Фергюсон Н., *Еволюція грошей. Фінансова історія світу*, Київ 2017.
- Шарма Р., *Передові країни. В очікуванні «нового економічного дива»*, Київ 2018.
- Юрій М., *Політологія: навчальний посібник*, Київ 2006.